

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

КОСМІНА Наталія Миколаївна

УДК 343.985

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ
РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
Щербаковський Михайло Григорович,
навчально-науковий інститут права та
масових комунікацій Харківського національного
університету внутрішніх справ,
завідувач кафедри криміналістики.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Котюк Іван Ілліч,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри криміналістики;

кандидат юридичних наук, професор
Макаренко Євген Іванович,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, професор кафедри
криміналістики, судової медицини та психіатрії.

Захист відбудеться 25 лютого 2011 р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

Автореферат розісланий 25 січня 2011 р.

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

О. П. Гетманець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку України відбуваються кількісні та якісні зміни злочинності, криміналізація різних сфер суспільства. Збільшується число злочинів, пов'язаних з підпільним виробництвом, збутом та вживанням наркотиків¹. Так, кількість експертиз та досліджень наркотиків, проведених у НДЕКЦ при ГУМВС України в Харківській області, з 2002 по 2008 рік збільшилась відповідно з 2702 до 4200 (+ 55%) та з 4436 до 7208 (+ 62%). Тому, поряд із загальним завданням оновлення форм і методів роботи правоохоронних органів в боротьбі з правопорушеннями, важливим є посилення боротьби з незаконним обігом наркотиків. Серед пріоритетних напрямків урядової Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків на 2003–2010 роки вказано на удосконалення діяльності правоохоронних органів, проведення наукових досліджень, створення криміналістичної техніки з метою протидії незаконному обігу наркотиків.

Одним із дійових засобів підвищення ефективності розкриття, розслідування та запобігання злочинам щодо незаконного обігу наркотиків є використання різних форм спеціальних знань. Разом із тим аналіз слідчої практики доводить, що у слідчих виникають значні проблеми в ході залучення спеціалістів, призначення судових експертиз при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків. Це призводить до низької результативності використання спеціальних знань під час розслідування вказаних злочинів.

Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів розглядали такі вчені-криміналісти, як В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. М. Галкін, А. В. Дулов, О. О. Ейсман, О. О. Закатов, Б. Д. Зотов, Є. І. Зуєв, Г. Г. Зуйков, П. П. Іщенко, Ю. А. Калінкін, О. А. Кириченко, В. К. Лисиченко, В. М. Махов, Є. Б. Мельникова, Г. Є. Морозов, Ю. К. Орлов, А. Я. Паліашвілі, І. Л. Петрухін, В. М. Притузова, Р. Д. Рахунов, М. В. Салтевський, Т. В. Сахнова, М. О. Селіванов, З. М. Соколовський, І. М. Сорокотягін, П. Ф. Тельнов, М. В. Терзієв, О. Р. Шляхов, О. Ю. Штрмас, М. Є. Шумило, С. П. Щерба, М. Г. Щербаковський та ін.

Проблеми методики розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотиків досліджувалися Т. А. Боголюбовою, В. С. Бурдановою, А. С. Джандієрі, С. Ю. Косаревим, В. О. Кохановим, І. І. Курильовим, Г. М. Меретуковим, Л. П. Ніколаєвою, О. В. Одерієм, С. О. Рогановим, А. В. Сивачовим, С. В. Суховим, К. А. Толпекінім, Е. Х. Чекушевим, Н. Г. Шурухновим та іншими вченими-криміналістами, які внесли певний вклад у теорію і практику розслідування даних видів злочинів.

¹ Термін «наркотики» для зручності використовується як збірне поняття, що включає наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори.

Однак до сьогодні не проведено системного, комплексного дослідження механізму реалізації спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків. Відсутність у сучасній науковій, навчальній і службовій літературі відповідної інформації про форми, можливості та особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, є причиною того, що практичні працівники не повною мірою їх застосовують.

Наведені обставини обумовлюють актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження ґрунтується на положеннях п. 2.2, 2.3 наказу Міністерства внутрішніх справ України від 05 липня 2004 р. № 755 «Пріоритетні напрямки наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004–2009 років». Тема дослідження відповідає тематиці рекомендованих Академією правових наук України пріоритетних напрямків розвитку правової науки на 2005–2010 роки (постанова від 18 червня 2004 р. № 2/04-2) та п. 1.1 пріоритетних напрямків наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від 23 грудня 2005 р. № 13).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне вирішення проблем використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, а також визначення шляхів підвищення їх ефективності на досудовому слідстві.

Для досягнення означеної мети у дисертації були поставлені такі основні завдання:

- уточнити та надати криміналістичну класифікацію предмета злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, встановлення якого обумовлює використання спеціальних знань;
- визначити сутність, форми та структуру спеціальних знань, що використовуються при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків;
- уточнити мету та особливості роботи спеціаліста під час проведення слідчих дій;
- визначити непроцесуальні форми використання спеціальних знань в стадії порушення кримінальної справи та під час проведення оперативно-розшукових заходів;
- визначити типові завдання та сформулювати предмет експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;
- встановити відмінність експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів від інших судових експертиз;
- вивчити систему методів дослідження наркотиків та удосконалити схеми (алгоритми) вирішення типових експертних завдань;
- сформулювати рекомендації щодо оформлення висновку експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, його оцінювання слідчим, судом.

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають у процесі використання спеціальних знань в діяльності із запобігання, припинення й розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків.

Предметом дослідження є використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, якій дає змогу розглядати використання спеціальних знань як складову, невід'ємну частину діяльності слідчого у розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків.

Під час дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, обрані відповідно до поставленої мети та окреслених завдань, об'єкта й предмета дослідження:

- методи логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія) дозволили глибше усвідомити сутність спеціальних знань, виявити їх ознаки і особливості, види і форми використання у розслідуванні злочинів (підрозділ 1.2), а також дослідити нормативно-правові акти, матеріали кримінальних справ та висновки експертів, класифікації об'єктів дослідження, точки зору науковців (підрозділ 2.1);

- системно-структурний метод надав можливість розглянути спеціальні знання у сукупності усіх складових: теоретичних знань, практичних вмінь та навичок, проаналізувати положення чинного законодавства (підрозділ 1.1.); надав можливість дослідження окремих елементів процедури проведення судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, побудови алгоритмів вирішення типових експертних завдань (підрозділ 2.2);

- історико-правовий метод було використано при висвітленні різних підходів щодо сутності спеціальних знань, предмета, об'єктів, поняття судової експертизи (підрозділи 1.1, 2.1);

- соціологічні методи (анкетування, інтерв'ювання) застосовувались під час опитування слідчих та експертів за спеціально розробленою анкетною (розділи 1, 2);

- статистичні методи (групування, зведення, аналіз кількісних показників) використовувались для узагальнення даних за результатами аналізу кримінальних прав, висновків експертів, анкетування (розділи 1, 2).

Нормативну базу дисертаційного дослідження становлять: Конституція України, кримінально-процесуальне законодавство, Закон України «Про судову експертизу», нормативно-правові акти Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ, що регламентують організацію й діяльність правоохоронних органів, експертно-криміналістичної служби та судово-експертних установ.

Емпіричною базою дисертаційної роботи є дані, одержані в результаті дослідження 350 кримінальних справ, порушених за статтями 305, 307-312, 320 КК України; 420 висновків судових експертиз наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; анкетування 125 оперуповноважених УБНОН, 105 слідчих Харківської, Полтавської, Сумської, Луганської та

Донецької областей. Під час роботи над дисертацією використовувався також власний більш ніж п'ятнадцятирічний досвід автора як судового експерта.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в Україні і країнах СНД, спираючись на положення теорії кримінального процесу та криміналістики, загальної теорії судової експертизи, узагальнення судово-слідчої та експертної практики, на монографічному рівні вирішені проблеми використання різних форм спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків. Новизна дисертаційного дослідження конкретизується в наступних науково-теоретичних положеннях, висновках та пропозиціях:

- удосконалено криміналістичну класифікацію наркотиків, які диференційовані за походженням, способом виготовлення, кількістю, агрегатним станом, типом дії на організм, лікарською формою, сировиною, ступенем обмеження, розміром;

- вперше сформульовані умови визначення ваги наркотиків, що знаходяться у суміші або рідині, а саме: деякі наркотики є складовими іншого наркотику; наркотик надходить разом із прекурсором; наркотики містять однакові наркотичні алкалоїди; у суміші знаходяться наркотики або психотропні речовини, які підсилюють наркотичний ефект;

- знайшло подальшого розроблення поняття спеціальних знань як систематизованих наукових та практичних неюридичних знань, вмінь і навичок, отриманих в результаті цілеспрямованої професійної підготовки і досвіду роботи, що використовуються в процесуальній та непроцесуальній формах для встановлення обставин злочину;

- вперше визначена структура спеціальних знань обізнаних осіб, які залучаються при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, що включає базові знання з біології, фармації, хімії та допоміжні – з судової експертології, криміналістики, кримінального процесу;

- дістали подальшого розроблення мета й особливості роботи спеціалістів різних галузей знань під час оглядів (у тому числі нарколабораторій), обшуків, допитів, затримання підозрюваних, відібрання зразків для експертного дослідження при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків;

- одержала подальшого розвитку пропозиція щодо процесуальної доцільності та методичної необхідності призначення експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів в стадії порушення кримінальної справи у зв'язку з суттєвими змінами властивостей об'єктів в результаті перевірочних досліджень;

- вперше розглянута діяльність обізнаних осіб при проведенні оперативно-розшукових заходів у лікарських закладах та науково-дослідних установах для встановлення дотримання правил зберігання, обліку і використання наркотиків;

– удосконалено перелік завдань та предмет експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, яким є фактичні дані, встановлені шляхом виконання класифікаційних, діагностичних й ідентифікаційних завдань, що включають ототожнення наркотиків, конкретного джерела їх походження, визначення класифікаційної належності, особливостей виготовлення, існування (зберігання, транспортування);

– вперше вказано, що експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів відрізняється від біологічної та фармацевтичної експертиз об'єктами, завданнями, застосовуваними методами, методиками і спеціальними знаннями, що потрібні експерту для її проведення;

– удосконалено типові слідчо-експертні ситуації, виділені залежно від виявленого наркотику: порошкоподібна речовина, об'єкти рослинного походження, рідина, сліди на предметах-носіях, лікарські засоби, наркотики із декількох джерел та запропоновані алгоритми їх дослідження;

– одержали подальшого розроблення прийоми та зміст оцінювання висновку експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які поділені за цілями (оцінювання висновку як засобу доказування, оцінювання встановлених фактичних даних); рівнями та суб'єктами (експертний, слідчий, судовий); видами (формальне, спеціальне).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційному дослідженні сформульовані й обґрунтовані висновки та пропозиції, які сприятимуть підвищенню ефективності використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків.

Результати дисертації впроваджені в практичну діяльність слідчих ОВС України (акт впровадження СУ ГУМВС України в Харківській області від 09 грудня 2008 р.); в судово-експертну діяльність (акт впровадження Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України від 24 грудня 2008 р.); у навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ при викладанні основного курсу «Криміналістика» та спецкурсу «Методика розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та легалізації грошових коштів, одержаних злочинним шляхом» (акт впровадження ХНУВС від 2 листопада 2009 р.).

Крім того, отримані під час дисертаційного дослідження результати можуть бути використані:

– у науково-дослідній роботі – як основа для подальшого розроблення тактики проведення слідчих дій, призначення судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; удосконалення методик судово-експертного дослідження наркотиків;

– у практичній діяльності слідчих – як рекомендації та пропозиції, спрямовані на вдосконалення слідчої діяльності при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків;

– у навчальному процесі – як матеріал при викладанні основного курсу «Криміналістика» та відповідних спеціальних курсів.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана дисертантом самостійно, усі сформульовані у ній положення та висновки обґрунтовані на підставі самостійних досліджень автора. У співавторстві видано роботи, що містять взаємопов'язане дослідження проблем: а) участі обізнаних осіб в розкритті та розслідуванні злочинів щодо незаконного обігу наркотиків: «Участь спеціаліста й експерта у розкритті та розслідуванні злочинів про незаконний обіг наркотиків», «Деякі проблеми боротьби з незаконним обігом наркотиків», «Особливості участі спеціаліста при проведенні оперативних заходів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин», «Особливості участі спеціаліста при огляді та обшуку міст подій, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків», «Деякі питання розкриття розкрадань лікарських наркотичних речовин з медичних закладів», де здобувачу належать положення щодо визначення завдань та розроблення прийомів дій фахівця при проведенні оперативно-розшукових заходів та слідчих дій (обсяг участі здобувача становить відповідно 30 %, 50 %, 50 %, 50 %, 50 %, 50 %); б) експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: «Судово-фармацевтичний аналіз особливо небезпечного наркотичного засобу – героїну», «Деякі проблеми призначення й оцінювання судової медико-біологічної експертизи», «Судова хіміко-фармацевтична експертиза на досудовому слідстві», де здобувачем розроблено положення щодо предмета експертизи, оцінювання висновку експерта та відмежування від інших судових експертиз (обсяг участі здобувача 25 %, 50 %, 25 %). Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовувались.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ; міжнародних науково-практичних конференціях: «Теорія і практика судової експертизи і криміналістики» (Харків, 2002 р.), «Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві» (Харків, 2003 р.), «Наука і соціальні проблеми суспільства: медицина, фармація, біотехнологія» (Харків, 2003 р.), «Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи» (Харків, 2007 р.), «Фармацевтичне право та доказова фармація в Україні» (Харків, 2008 р.); науково-практичних конференціях: «Актуальні питання боротьби зі злочинністю на транспорті» (Одеса, 2000 р.), «Фармація ХХІ століття» (Харків, 2002 р.), «Проблеми розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів» (Донецьк, 2003 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 24 наукових публікаціях, з яких 8 статей опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджений ВАК України, а також в одному посібнику та 13 статтях і тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які включають сім підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження становить 217 сторінок, з яких 172 сторінку займає основний текст, 19 сторінок – додатки (7), 23 сторінки – список використаних джерел, який налічує 219 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження; вказано на його зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання, окреслено наукову новизну та методологічну основу, розкрито практичну й теоретичну значущість роботи, зазначено основні напрямки впровадження одержаних результатів у практику, кількість опублікованих праць та апробацію результатів дослідження.

Розділ 1 «Наукові і тактичні основи використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» складається з чотирьох підрозділів.

У **підрозділі 1.1 «Предмет злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів»** акцентовано увагу на проблемах точного визначення предмета злочинів щодо незаконного обігу наркотиків.

Автором проаналізовано поняття «наркотичний засіб», «психотропна речовина», які визначаються через характеристики чотирьох ознак: медичну, правову, соціальну та фізичну. Для розроблення тактичних прийомів збирання наркотиків та їх подальшого експертного дослідження на підставі виділення різних властивостей об'єктів запропонована розгалужена криміналістична класифікація наркотиків.

Доведено, що визначення кількості (ваги) наркотику лише за сухим залишком вилучених об'єктів є неправильним, оскільки не існує залежності між масою сухого залишку і кількістю наркотично активних компонентів у ньому. Сформульовані умови встановлення ваги декількох наркотиків, що знаходяться у суміші або у рідині.

У **підрозділі 1.2 «Сутність, структура та принципи використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів»** проведено ґрунтовний аналіз висловлених у науковій літературі точок зору Г. І. Грамовича, В. М. Махова, Б. В. Романюка, М. В. Салтевського та інших науковців щодо сутності поняття «спеціальні знання» та виділені основні їх ознаки: 1) систематизовані наукові та практичні знання, вміння і навички в певній галузі людської діяльності; 2) вони включають знання

в галузі права, а також знання із методологічних наук (філософії, логіки), які мають світоглядний характер. Правознавство і методологія виступають складовою частиною професійних знань слідчого, однак знаходяться за межами кримінально-процесуального значення терміна «спеціальні знання»; 3) критерієм відокремлення спеціальних знань від інших є спеціальна освіта, що дає змогу визначити межу спеціальних знань у кожний певний історичний проміжок часу; 4) використання спеціальних знань має дійовий характер, тобто характеризує певний вид практичної діяльності.

Спеціальні знання використовуються спільно з науково-технічними засобами для пошуку, виявлення, вилучення і дослідження слідів злочину з метою отримання доказової і орієнтуючої інформації, необхідної для розкриття та розслідування злочинів.

Зазначено, що форми використання спеціальних знань належним чином не врегульовані КПК України. Дисертант вважає правильною позицію Р. С. Белкіна, В. Г. Гончаренко, Є. І. Зуєва, В. К. Лисиченко, І. М. Сорокотягіна, В. В. Циркаля, М. Г. Щербаковського та інших вчених, які поділяють форми використання спеціальних знань на процесуальні та непроцесуальні. До процесуальних форм належать: участь спеціаліста при проведенні слідчих дій; проведення судових експертиз, допит експерта. До непроцесуальних – проведення ревізій, консультації з фахівцями зі спеціальних питань; довідкова допомога; відомчі розслідування, перевірки; проведення попередніх та перевірочних досліджень об'єктів; надання допомоги в підготовці технічних засобів; участь обізнаних осіб при проведенні оперативно-розшукових заходів; використання спеціальних знань слідчим, дізнавачем, оперативним працівником.

Практика розслідування незаконного обігу наркотиків та особистий досвід автора переконливо доводять, що деякі наркотики не можуть бути досліджені двічі. Тому обґрунтовується процесуальна та методична необхідність заміни перевірочних досліджень наркотиків у стадії порушення кримінальної справи на проведення судової експертизи. Експертиза на цій стадії кримінального процесу проводиться з метою встановлення підстав (належності речовини до наркотику та її ваги) для вирішення обґрунтованого питання про порушення кримінальної справи.

Визначена структура спеціальних знань обізнаних осіб, які залучаються до розслідування незаконного обігу наркотиків.

У підрозділі 1.3 «Участь спеціаліста при проведенні огляду, обшуку, відібрання зразків для експертного дослідження, затримання підозрюваного, оперативно-розшукових заходів» дисертантом доведено, що при проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів під час розслідування незаконного обігу наркотиків як спеціалістів необхідно залучати фахівців у галузі експертизи наркотиків.

Під час огляду, обшуку, освідкування спеціаліст надає допомогу у виявленні, фіксації, вилученні слідів злочину, віднесенні виявлених речовин до наркотиків, встановленні осіб, які

перебувають у стані наркотичного сп'яніння, вирішенні інших питань. Особливу увагу дисертант приділив розкриттю тактичних завдань спеціаліста під час проведення огляду та обшуку місць виготовлення наркотиків (нарколабораторій), виявленню мікрослідів наркотиків, забезпеченню безпечних умов для членів слідчо-оперативної групи.

Підкреслено можливість застосування експрес-тестів для проведення попередніх досліджень та вказані обмеження їх використання. Автором сформульовані рекомендації щодо прийомів: а) відібрання зразків наркотиків, які являють собою рослини, рідину, сипкі речовини, лікарські препарати, рослинні маси, пігулки; б) вилучення наркотиків; в) упакування слідів злочину.

Розглянуто завдання та дії обізнаних осіб під час проведення оперативно-розшукових заходів, що здійснюються у медичних закладах та науково-дослідних установах, де наркотики використовуються для лікування або у наукових цілях.

У *підрозділі 1.4 «Участь спеціаліста при проведенні допиту»* дисертантом зазначено, що при розслідуванні незаконного виготовлення синтетичних наркотиків під час допиту підозрюваних, обвинувачених, свідків слід залучати спеціаліста-хіміка.

Спеціаліст при допиті обвинуваченого (підозрюваного), який виготовляв синтетичні наркотики, допомагає слідчому: а) точніше і повніше зрозуміти спеціальні терміни; б) розібратися у спеціальних правилах, інструкціях, інших нормативних документах; в) негайно повідомити слідчому про давання неправдивих показань, які стосуються спеціальних питань, що розраховано на непоінформованість слідчого; г) постановкою додаткових, уточнюючих, деталізуючих питань про процес виготовлення, умови зберігання, способи транспортування наркотиків та ін.; д) точніше зафіксувати показання допитуваного, що стосуються спеціальної термінології. Одним з тактичних прийомів викривання допитуваного в даванні неправдивих показань є пред'явлення висновків експертів. Хворі допитуються у присутності лікаря для встановлення виду та кількості лікарських засобів, які вони приймали.

Відзначено, що допиту наркомана повинен передувати його огляд наркологом (психіатром) для встановлення стану особи і часу, протягом якого її не можна допитувати. Автором вказано на неприпустимість існуючого в слідчій практиці скороченого допиту про обставини, що стосуються тільки збуту наркотиків. Підкреслено, що для допиту певних осіб слід залучати педагогів та перекладачів.

Розділ 2 «Наукові і методичні основи судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» містить три підрозділи.

У *підрозділі 2.1 «Предмет і завдання експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів»* увага акцентована на тому, що правильне визначення предмета судової експертизи набуває суттєвого значення у процесуальному, організаційно-методичному, теоретичному та практичному аспектах. Проаналізувавши підходи Л. Ю. Ароцкера,

В. Д. Арсеньєва, Р. С. Белкіна, В. К. Лисиченка, Д. Я. Мирського, Г. М. Надгорного, І. Л. Петрухіна, М. О. Селіванова, О. Р. Шляхова та інших правників до визначення поняття предмета судової експертизи, автор дійшов висновку, що предмет судової експертизи можливо визначити як відображені в матеріальних носіях інформації фактичні дані, які необхідно встановити методичними засобами експертного дослідження. У теоретичному і практичному аспектах визначення предмета експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, як окремого роду експертизи матеріалів, речовин і виробів, необхідно для: 1) відмежування від інших класів і родів судових експертиз, у яких досліджуються лікарські препарати і об'єкти рослинного походження; 2) уточнення кола вирішуваних питань; 3) визначення компетенції, обсягу спеціальних знань експерта, який повинен проводити вказану експертизу; 4) правильної організації експертного дослідження в експертній установі. Автор підкреслює, що поняття предмета експертизи узгоджується з кримінально-процесуальним визначенням поняття предмета доказування та розкривається через вирішувані завдання.

Дисертант вказує, що точне визначення завдань експертизи необхідне для розроблення методик дослідження наркотичних засобів, структура яких залежить від поставлених слідчим питань. На підставі аналізу видів експертних завдань, що в спеціальній літературі пропонують Г. Л. Грановський, Ю. К. Корухов, Н. Т. Малаховська, М. Я. Сегай, О. Р. Шляхов та інші дослідники, автором виділено три категорії експертних завдань, що вирішуються в практиці проведення судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: 80 % – класифікаційні (встановлення належності об'єктів до стандартизованого або довільного класу), 17 % – діагностичні (виявлення слідів наркотиків, встановлення стану об'єктів; існування факту і його особливостей; встановлення причинно-наслідкових зв'язків, часу факту); 3 % – ідентифікаційні (ототожнення цілого об'єкта, встановлення загального джерела походження). На підставі узагальнення кримінальних справ та експертних проваджень в кожній категорії виділено типові завдання судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та визначено предмет експертизи.

У дисертації доведено, що експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів відрізняється від біологічної та фармацевтичної експертиз завданнями, об'єктами, методами дослідження та спеціальними знаннями, що потрібні судовому експерту для її проведення.

У підрозділі 2.2 *«Методи і алгоритми дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів»* розглянуто типові методи встановлення різноманітних властивостей наркотиків при судово-експертному дослідженні: візуальний огляд, оптична мікроскопія, хімічні, спектральні методи, ультрафіолетова спектрометрія, тонкошарова, газова та рідинна хроматографія.

Автором на основі аналізу слідчої практики розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, залежно від завдань, що ставляться перед експертом, та стан джерел доказової інформації (об'єктів експертизи) виділено шість слідчо-експертних ситуацій. Відзначено, що загальна мета та однорідність об'єктів обумовлюють стандартні алгоритми вирішення типових завдань. Виходячи з особливостей типових об'єктів, завдань та методів експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів автором запропоновано алгоритми (методики) їх дослідження відповідно до виділених ситуацій.

У підрозділі 2.3 «Оформлення та оцінювання результатів експертного дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» розкрито зміст основних організаційних заходів та процесуальних вимог щодо судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розглянуто особливості проведення комісійних та комплексних експертиз. Автором підтримана позиція Ю. К. Орлова, що комплексна експертиза є поняттям процесуальним, тому проводиться тільки декількома експертами різних спеціальностей. Вказано, що для правильного оцінювання висновку комплексної експертизи в експертному висновку мають бути чітко відбиті дослідження кожного експерта.

Висновок судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів як джерело доказів необхідно розглядати в єдності форми і змісту. Розглянуто принципи формулювання кінцевих висновків експерта та типові помилки, що характерні для експертної практики.

Оцінюванню підлягає, по-перше, експертний висновок як засіб доказування – джерело доказів, по-друге, встановлені експертом фактичні дані – докази у справі. Обидва аспекти тісно пов'язані між собою. В оцінюванні висновку експерта автором виділяються три рівні залежно від суб'єкта оцінювання: експертний, слідчий, судовий. Доведено, що з об'єктивних причин слідчий та суд не в змозі оцінити наукову обґрунтованість експертного висновку, оскільки вони не мають спеціальних знань. Тому виділено два види оцінювання висновку експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: формальне оцінювання, яке можливо провести слідчим (судом), і спеціальне, або змістовне оцінювання, яке може здійснити тільки фахівець на вимогу суб'єкта доказування.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання щодо використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, що виявляється в розробленні системи наукових положень і методичних рекомендацій,

спрямованих на підвищення ефективності залучення обізнаних осіб на досудовому слідстві. Найбільш важливі результати дослідження відображено у наступних висновках.

1. Наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори можуть бути класифіковані за такими підставами: 1) походженням; 2) способом виготовлення; 3) кількістю; 4) агрегатним станом; 5) типом дії на організм; 6) лікарською формою; 7) сировиною, з якої виготовляються; 8) ступенем обмеження; 9) розміром, якій має кримінально-правове значення. При знаходженні наркотиків у суміші їхній розмір (вага) може бути визначений шляхом підсумовування відносної ваги лише в певних випадках.

2. Спеціальні знання – це систематизовані наукові та практичні знання, вміння і навички в певній галузі людської діяльності (за виключенням знань у галузі матеріального і процесуального права), отримані в результаті цілеспрямованої професійної підготовки і досвіду роботи, які використовуються в процесуальній та непроцесуальній формах для встановлення обставин злочину. Структура спеціальних знань спеціаліста і експерта, які залучаються при розслідуванні незаконного обігу наркотиків, містить базові знання з біології, фармації, хімії та допоміжні, що мають забезпечувальний характер, – із судової експертології, криміналістики, кримінального процесу.

3. Під час проведення слідчих дій залучення спеціаліста необхідне для: 1) виявлення, фіксації, вилучення, упакування наркотиків та предметів – носіїв слідів наркотиків; 2) проведення попереднього дослідження об'єктів; 3) консультування слідчого. Під час огляду, обшуку нарколабораторії додатковим завданням спеціаліста є забезпечення безпечних умов для членів слідчо-оперативної групи. Метою участі спеціаліста при допитах є з'ясування інформації спеціального характеру про особливості виготовлення синтетичних наркотичних засобів, рівень спеціальних знань особи, правильні фіксація та оцінювання наданих показань.

4. При проведенні оперативно-розшукових заходів у медичних та науково-дослідних закладах фахівці залучаються для встановлення дотримання правил зберігання, обліку і використання наркотиків. З процесуальної та методичної точок зору, перевірочні дослідження наркотиків у стадії порушення кримінальної справи необхідно замінити на проведення судової експертизи.

5. Для експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів типовими є класифікаційні, діагностичні, ідентифікаційні завдання. Предметом вказаної експертизи є фактичні дані, що встановлені на основі спеціальних знань шляхом виконання типових завдань.

6. Експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів відрізняється від інших судових експертиз об'єктами, завданнями, застосовуваними методами, методиками і спеціальними знаннями.

7. Запропоновано алгоритми вирішення типових експертних завдань відносно: 1) порошкоподібних речовин; 2) об'єктів рослинного походження; 3) рідин; 4) слідів на

предметах-носіях; 5) промислових форм лікарських засобів; 6) наркотиків, вилучених з декількох джерел.

8. В оцінюванні висновку експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів можна виділити: а) цілі (оцінювання висновку як засобу доказування, оцінювання встановлених фактичних даних); б) рівні та відповідних їм суб'єктів (експертний, слідчий, судовий); в) види (формальне, спеціальне); г) зміст. Формальне (логіко-процесуальне) оцінювання висновку експерта здійснюється слідчим, спеціальне оцінювання вимагає спеціальних знань і здійснюється за допомогою фахівця у формі консультації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань у профілактиці злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків / Н. М. Косміна // Вісник університету внутрішніх справ. – 2000. – Спецвипуск. – С. 32–35.
2. Косміна Н. М. Проблеми кількісного аналізу наркотиків і кримінально-правова кваліфікація злочинів / Н. М. Косміна // Вісник університету внутрішніх справ. – 2001. – Спецвипуск. – С. 164–168.
3. Косміна Н. М. Зразки дослідження в експертизі наркотичних засобів / Н. М. Косміна // Вісник університету внутрішніх справ. – 2002. – № 18. – С. 40–44.
4. Космина Н. Н. Профилактические меры по выявлению и предотвращению хищений наркотиков из медицинских учреждений / Н. Н. Космина // Криміналістичний вісник. – № 1 (3). – С. 155–159.
5. Космина Н. Н. К вопросу о количественном определении наркотических средств / Н. Н. Космина // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. – 2006. – Вип. 6 – С. 273–276.
6. Космина Н. Н. Особенности допроса при расследовании дел, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров / Н. Н. Космина // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. – 2007. – Вип. 7. – С. 113–116.
7. Космина Н. Н. Тактические особенности личного обыска и обыска транспортных средств при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков / Н. Н. Космина // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. – 2009. – Вип. 9 – С. 161–166.

8. Косміна Н. М. Критерії відмежування експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів від інших видів судових експертиз / Н. М. Косміна // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. – 2010. – Вип. 10. – С. 231–237.
9. Щербаковский М. Г. Участие специалиста и эксперта в раскрытии и расследовании преступлений о незаконном обороте наркотиков : учеб.-метод. пособие / М. Г. Щербаковский, В. И. Гаенко, Н. Н. Космина, В. М. Лысенко. – Х., 2002. – 63 с.
10. Космина Н. Н. Взаимодействие следователя со сведущим лицом-криминалистом при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров / Н. Н. Космина // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы: сб. науч.-практ. материалов. – Х. : ХНДІСЕ, 1998. – С. 270–272.
11. Косміна Н. М. Актуальні питання боротьби з незаконним обігом наркотиків на транспорті / Н. М. Косміна // Актуальні питання боротьби зі злочинністю на транспорті : матеріали наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 червня 2000 р.). – О. : НДРВВ ОІВС, 2000. – С. 131–136.
12. Гільтяй С. М. Судово-фармацевтичний аналіз особливо небезпечного наркотичного засобу – героїну / С. М. Гільтяй, В. О. Шаповалова, В. В. Шаповалов, Н. М. Косміна // Фармація ХХІ століття : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 23–24 жовтня 2002 р.). – Х. : Вид-во НФаУ, 2002. – С. 109–110.
13. Гацкалов К. О. Некоторые проблемы борьбы с незаконным оборотом наркотиков / К. О. Гацкалов, Н. М. Космина // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19-20 червня 2002 р.). – Х. : ХНДІСЕ, 2002. – Вип. 2. – С. 394–397.
14. Космина Н. Н. Некоторые проблемы назначения и оценки судебной медико-биологической экспертизы / Н. Н. Космина, Е. В. Матарыкина // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14–15 березня 2003 р.). – Х. : ХНУВС, 2003. – С. 114–118.
15. Шаповалова В. А. Судебная химико-фармацевтическая экспертиза на досудебном следствии / В. А. Шаповалова, В. В. Шаповалов, Н. Н. Космина, Е. Е. Вирва та ін. // Наука і соціальні проблеми суспільства: медицина, фармація, біотехнологія : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14-15 листопада 2003 р.). – Ч. I. – Х. : Вид-во НФаУ, 2003. – С. 336.
16. Космина Н. Н. Особенности участия специалиста при проведении оперативных мероприятий, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ / Н. Н. Космина, И. В. Аносов // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14–15 березня 2003 р.). – Х. : ХНУВС, 2003. – С. 110–114.

17.Космина Н. Н. Проблемы классификации сильнодействующих лекарственных препаратов / Н. Н. Космина // Проблеми розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: матеріали наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 30-31 жовтня 2003 р.) – Донецьк : ДЮІ, 2004. – С. 148–150.

18.Космина Н. Н. Особенности участия специалиста при осмотре и обыске мест происшествий, связанных с незаконным оборотом наркотиков / Н. Н. Космина, А. А. Лесовой // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. – 2004. – Вип. 4. – С. 296–300.

19.Космина Н. Н. Некоторые вопросы раскрытия хищений лекарственных наркотических веществ из медицинских учреждений / Н. Н. Космина, С. М. Гильтяй // Ліки України. – К., 2004. – С.111–114.

20. Гильтяй С. М. Судебная химико-фармацевтическая экспертиза: некоторые итоги ее обобщения / С. М. Гильтяй, Н. Н. Космина // Ліки України. – К., 2004. – С. 107–108.

21. Космина Н. Н. Использование специальных познаний в оперативно-розыскной деятельности по обнаружению и изъятию наркотических средств и психотропных веществ / Н. Н. Космина // Ліки України. – К., 2005. – С. 124–126.

22.Космина Н. Н. Участие специалиста-химика в освидетельствовании / Н. Н. Космина // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. – 2005. – Вип. 5 – С. 109–112.

23.Космина Н. Н. Участие эксперта-химика в освидетельствовании / Н. Н. Космина // Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9-10 листопада 2007 р.). – Харків, ХНУВС, 2007. – С. 125–128.

24.Космина Н. Н. Особенности взаимодействия органов дознания и экспертной службы при раскрытии незаконного оборота наркотиков / Н. Н. Космина // Фармацевтичне право та доказова фармація в Україні : міжнар. наук.-практ. конф. (14–15 листопада 2008 р.). – Український вісник психоневрології. – 2008. – Т. 16. – Вип. 3 (56). – Додаток. – С. 140–142.

АНОТАЦІЇ

Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків. – *Рукопис*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2011.

Дисертація присвячена проблемам використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків. На основі аналізу наукових праць вітчизняних та закордонних вчених, слідчої та експертної практики дисертантом розкривається сутність, форми та структура спеціальних знань обізнаних осіб, які залучаються слідчим при розслідуванні згадуваних злочинів.

Автором визначено мету та особливості роботи спеціаліста, залученого для проведення слідчих дій. У роботі докладно розглянуто непроцесуальні форми використання спеціальних знань в стадії порушення кримінальної справи, проведення попередніх досліджень, а також для участі в оперативно-розшукових заходах у лікарських установах, де використовуються наркотичні засоби та психотропні речовини.

У роботі визначено класифікаційні, ідентифікаційні та діагностичні завдання, що виносяться на експертизу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. Сформульований предмет зазначеної експертизи. Автором запропоновані алгоритми вирішення типових завдань експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

Ключові слова: судовий експерт, спеціаліст, спеціальні знання, наркотики, експертиза наркотичних засобів.

Космина Н. Н. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков. – *Рукопись*.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2011.

Диссертация посвящена проблемам использования специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков. Специальные знания определяются как систематизированные неюридические научные и практические знания, умения и навыки в определенной отрасли человеческой деятельности, полученные в результате профессиональной подготовки и опыта работы, которые используются в процессуальной и непроцессуальной формах для установления обстоятельств преступления.

Автором раскрываются цели и особенности работы специалиста, привлекаемого к участию в производстве следственных действий.

В работе рассматриваются непроцессуальные формы использования специальных знаний в стадии возбуждения уголовного дела, при проведении предварительных исследований, а также для участия в оперативно-розыскных мероприятиях в лечебных учреждениях, в которых применяются наркотические средства и психотропные вещества. Во время проведения следственных действий привлечение специалиста необходимо для собирания наркотиков или

предметов – носителей наркотиков, проведения предварительных их исследований и консультации следователя.

В связи с тем, что некоторые объекты не могут быть исследованы дважды, обосновывается процессуальная и методическая необходимость замены проверочных исследований в стадии возбуждения уголовного дела проведением экспертизы наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров.

Указано, что для экспертизы наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров типовыми являются классификационные, диагностические и идентификационные задачи. Предмет указанной экспертизы составляют устанавливаемые на основе специальных знаний фактические данные, которые включают отождествление наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, конкретного источника их происхождения, определение классификационной принадлежности, происхождения, особенностей изготовления, существования (хранения, транспортировки) объектов.

Предложены алгоритмы исследования наркотиков – порошкообразного вещества; растительных объектов; жидкостей; следов наркотиков на предметах-носителях; лекарственных средств; объектов с целью идентификации.

Автор в оценке заключения эксперта выделяет цели (оценка заключения в целом и установленных фактических данных), уровни и субъектов (экспертный, следственный, судебный), виды (формальная, специальная), содержание.

Ключевые слова: судебный эксперт, специалист, специальные знания, наркотики, экспертиза наркотических средств.

Kosmina N. M. Using of forensic knowledge in investigation of drug-trafficking. – *Manuscript*.

The dissertation on candidate's degree of legal sciences on speciality 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Sciences; Operative Crime Detection Activities. – Kharkiv National University of Internal Affairs. Kharkiv, 2011.

The dissertation is devoted to problems of using of forensic knowledge in investigation of drug-trafficking. On the basis of analysis of scientific researches of native and foreign scientists, investigating and expert practice, author determines essence, forms and structure of forensic knowledge of specialists, who engaged in investigating of drug-trafficking. Author determines main aims and peculiarities of activity of specialists, who participate in investigation of such crimes. An important thing that have been considered in the work is activities of specialists during operative crime detection action in hospitals where drugs and psychotropics are used to apply.

In the work author widely covered problems of drugs mass determining when drugs are in mixture with other type of drugs or non-drug substance. This question is very important for a crime qualification.

Taking into account her own many years' experience author offers algorithms of solving of typical tasks of the expertise of drugs and psychotropics.

Key words: expert, specialist, special knowledge, drugs, expertise of drugs.